

Торбас О. О.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ ПРИ СКЛАДАННІ КЛОПОТАННЯ ПРО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню обставин, які підлягають встановленню при складанні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а також загальному аналізу доказів, які направлені на підтвердження таких обставин.

Ключові слова: звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, доказування, обставини.

Статья посвящена исследованию обстоятельств, которые подлежат установлению при составлении ходатайства об освобождении лица от уголовной ответственности, а также общему анализу доказательств, которые направлены на подтверждение таких обстоятельств.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности, ходатайство об освобождении лица от уголовной ответственности.

Кримінальне переслідування осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, є однією із форм реалізації кримінальної політики держави. Розслідуючи те чи інше правопорушення, держава в особі уповноважених органів захищає інтереси окремих осіб чи суспільства в цілому, сприяє відшкодуванню шкоди та забезпечує правопорядок. Проте, поряд із правовідновлювальною функцією держава через свою кримінальну політику повинна забезпечувати і перевиховання винних осіб. Інколи таке перевиховання краще відбувається без застосування до такої особи покарання. Саме тому

чинні КК та КПК передбачають можливість звільнити особу від кримінальної відповідальності. Проте, таке звільнення можливе лише після встановлення всіх обставин, які передбачені в відповідному розділі КК України. Очевидно, що якщо слідчий проведе неповне досудове розслідування та, відповідно, помилково встановить підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, то це може тягнути за собою суттєве обмеження прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Саме тому при винесенні рішення щодо складання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності

до слідчого та прокурора висуюються особливі вимоги щодо повноти досудового розслідування.

Питанням дослідження інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності з позиції кримінального та кримінального процесуального права займалися такі вчені, як Н. Л. Боржецька, І. М. Гальперін, В. Л. Горичева, О. А. Губська, О. Ф. Ковітіді, Ж. В. Мандриченко, Н. А. Мирошниченко, В. В. Навроцька, Т. Б. Ніколаєнко, О. А. Парфило, О. Сичук, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, Е. С. Тенчов, Л. Хруслова, С. Яковів, С. С. Яценко, А. М. Ященко та ін. Однак, дані дослідження направленні на висвітлення окремих проблем процедури звільнення особи від кримінальної відповідальності та не можуть в повній мірі проаналізувати всю сукупність обставин, які підлягають встановленню при складанні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Метою даної статті є встановлення та загальна характеристика обставин, які необхідно довести при складанні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, та встановити перелік доказів, якими можуть бути встановлені відповідні обставини.

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності передбачений у чинному Кримінальному кодексі України. Норми, які його регулюють, містяться у розд. IX Загальної частини КК. Так, у ст. 44 КК передбачені правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності. Ст. 45–49 КК регулюють окремо види звільнення, ст. 97 КПК вказує на можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. Також необхідно наголосити, що КК України містить і спеціальні види звільнення, які містяться у статтях Особливої частини.

Якщо взяти за основу для даного дослідження ті види звільнення особи від кримінальної відповідальності, які передбачені окремим розділом КК України, то можна виділити такі основні умови

для складання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності: 1) кримінальне правопорушення повинно бути відповідної тяжкості (невеликої або середньої), крім корупційних злочинів; 2) в деяких випадках воно повинно бути вчинене вперше або з необережності. Відповідно, саме ці обставини підлягають встановленню на стадії досудового розслідування.

Для того щоб дати відповідь, якої тяжкості діяння вчинила особа, слідчий повинен надати цьому діянню належну кваліфікацію, тобто співставити фактичне діяння з одним із складів кримінального правопорушення, які передбачені законом про кримінальну відповідальність. Особа, яка проводить досудове розслідування, повинна зібрати, перевірити на оцінити усі докази, які стосуються суб'єкта, об'єкта, суб'єктивного та об'єктивного боків, визначити, в якій саме статті міститься склад кримінального правопорушення та визначити його тяжкість відповідно до ст. 12 КК України. Документом, у якому повинна міститися одна з умов звільнення особи від кримінальної відповідальності (вчинення кримінального правопорушення певної тяжкості), та який відображає результат розумової діяльності слідчого при оцінці доказів, є письмове повідомлення особи про підозру.

Іншою умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності, яка згадується в чотирьох статтях відповідного розділу КК України, є вчинення особою правопорушення вперше, тобто особа раніше взагалі не вчиняла злочинів або раніше вчинила злочин, що вже втратив правове значення. Особа вважається такою, що вчинила злочин вперше, якщо вона раніше вчинила кримінальне правопорушення, але судимість за таке правопорушення погашена чи знята, сплинули строки давності обвинувального вироку суду, особа раніше звільнялася від кримінальної відповідальності.

Законодавець не зобов'язує слідчого у письмовому повідомленні про підозру

обов'язково вказувати на те, що особа вчинила кримінальне правопорушення вперше. Така позиція здається цілком обґрунтованою. Пояснити це можна тим, що далеко не завжди на момент повідомлення особі про підозру слідчий володіє усіма даними про особу, яка, на його думку, вчинила злочин. Однак у будь-якому випадку цей факт повинен бути закріплений у відповідному офіційному документі. Таким документом є клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, яке складається прокурором та надсилається до суду. Форма такого закріплення вважається довільною. При складанні такого клопотання працівники прокуратури повинні застосувати одну з приведених форм: «кримінальне правопорушення було вчинене вперше», «раніше не судимий», «вперше вчинив злочин», «раніше до кримінальної відповідальності не притягувався» чи будь-яке інше формулювання, яке би чітко зазначило, що особа, яка звільняється від кримінальної відповідальності, вчинила кримінальне правопорушення вперше. Проте в будь-якому випадку на слідчого та прокурора покладається обов'язок перевірити інформацію та переконатися, що особа дійсно вчинила кримінальне правопорушення вперше, надавши запити до відповідних правоохоронних органів та, за необхідності, судів. Бо, наприклад, за даними В. К. Коломєйца, в деяких постановках можна знайти формулювання «зі слів, раніше не судимий» – інформація, яка нічим не підтверджується та не спростовується [1, с. 32]. Очевидно, що такого непрофесіоналізму в діяльності правоохоронних органів не повинно бути.

Наступною умовою, яка в деяких випадках висувається до особи, яка може бути звільнена від кримінальної відповідальності, є вчинення кримінального правопорушення з необережності. Для того щоб звільнити особу від кримінальної відповідальності, слідчий повинен переконатися, що ця особа вчинила кри-

мінальне правопорушення ненавмисно, легковажно сподіваючись відвернути негативні наслідки своєї діяльності або взагалі не передбачивши можливість їх настання. Зробити висновок про необережну форму вини слідчий може лише після оцінки зібраних доказів, які цей факт підтверджують. У такому випадку головним джерелом доказів можна назвати протоколи допиту підозрюваного, у яких особа заявляє, що діяла неумисно. Проте спиратися лише на протокол допиту підозрюваного неможна. Також підтвердити цей факт можуть й інші відомості, а саме: протоколи допитів свідків, результати експертиз та слідчих експериментів, інші відомості, які закріплені у визначеній законом формі та описують подію кримінального правопорушення, особу підозрюваного, стосунки між підозрюваним та потерпілим (наприклад у тому випадку, коли до вчинення кримінального правопорушення особа, що скоїла злочин, не знала потерпілого, і, відповідно, не могла бажати завдати шкоду такій особі) тощо. Лише зібравши відповідну інформацію слідчий шляхом оцінки доказів може дійти висновку, що підозрюваний вчинив злочин у формі злочинної необережності чи недбалості. Відповідні висновки разом з доказами, що їх підтверджують, повинні бути викладені у клопотанні прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Підстави звільнення від кримінальної відповідальності в кожному з випадків є унікальними, і в кожному випадку усі вони мають бути доведені та підтвержені необхідною сукупністю доказів.

Так, у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям слідчим має бути доведено три підстави: щире каяття, активне сприяння розслідуванню правопорушення та повне відшкодування збитків або усунення шкоди.

Чинний КПК не вимагає, щоб особа, яка розкаюється у вчиненні кримінального правопорушення, з'явилася

з повинною до правоохоронного органу. Тобто щире каяття може проявлятися вже після того, як місцезнаходження особи стало відомим. Можна дійти висновку, що примусове затримання особи, яка була у розшуку, не є підставою для відмови такій особі у звільненні від кримінальної відповідальності. У той самий час із впевненістю можна стверджувати, що явка з повинною значно підвищує шанси винної особи уникнути кримінального покарання. У випадку звернення особи до правоохоронного органу з повідомленням про вчинення нею кримінального правопорушення уповноважена посадова особа повинна скласти протокол, який в подальшому долучається до матеріалів кримінального розслідування.

Щире каяття проявляється у тому, що особа визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчиненого та бажає виправити ситуацію, яка сталася. Усі перелічені складові щирого каяття є виключно суб'єктивними, і, відповідно, не можуть бути встановлені доказами, які не стосуються самої особи підозрюваного. Тож можна зазначити, що основним джерелом доказу, який свідчить про визнання особою своєї вини, є відповідний протокол допиту. Під час такого допиту винна особа повинна визнати себе повністю винною у вчиненні правопорушення та висловити щирий жаль з приводу того, що трапилося. У той самий час слідчий повинен прискіпливо поставитися до відомостей, які він отримав внаслідок такого допиту, та підтвердити таке щире розкаяння й іншими відомостями.

Сприяті розкриттю злочину означає, що особа своїми діями надає активну допомогу правоохоронним органам з виявлення знарядь вчинення кримінального правопорушення, слідів та предметів злочину; у виявленні, затриманні та викритті співучасників; у проведенні слідчих (розшукових) дій; у встановленні усіх фактичних обставин, які мають значення для відповідного провадження;

у з'ясуванні причин та умов кримінального правопорушення.

Активне сприяння розкриттю злочину ставить перед підозрюваним одразу дві вимоги. По-перше, таке сприяння повинно бути добровільним, тобто особа сама, за власним бажанням на основі внутрішнього переконання проявила ініціативу у наданні допомоги правоохоронним органам. По-друге, така поведінка повинна проявлятися внаслідок ініціативності з боку підозрюваного. У той самий час слід зазначити, що обов'язок доказування покладається на слідчого та прокурора (ст. 92 КПК) і він не може бути перекладений на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Активне сприяння розслідуванню закріплюється у протоколах допиту підозрюваного, де він викладає усі необхідні відомості для прискорення розслідування відповідного правопорушення. Проте, лише одних допитів недостатньо. Будь-який факт, повідомлений винним, має бути підтверджений відповідними процесуальними діями. Інакше виникають ситуації, коли підозрюваний розповідає неправдиві відомості про подію злочину, співучасників тощо з метою створення перешкод розслідуванню кримінального правопорушення. Такі дії розцінюються як протидія розслідуванню і аж ніяк не можуть бути підставою звільнення від кримінальної відповідальності.

Відшкодування збитків або усунення шкоди проявляється у наданні підозрюваним (або іншою особою) коштів на лікування потерпілого, ремонт або придбання пошкодженого/зруйнованого майна, утримання непрацездатних осіб померлого тощо. Також таке відшкодування може проявлятися у принесенні публічного вибачення, наданні відповідною особою послуг, нематеріальної допомоги, результати якої повністю відшкодовують завдані збитки. Підтвердженням відшкодування можуть заяви, розписки потерпілих, первинні фінансові документи (платіжні доручення, прибуткові касові ордери, чеки), інші докази,

які підтверджують фактичне отримання потерпілим, коштів (майна) у якості спричинених збитків та фактичну сплату сум заподіяних збитків. Усі ці документи долучаються до матеріалів кримінального провадження. Також до джерел доказів, які підтверджують усунення шкоди, можна віднести протокол допиту потерпілого (чи окрему заяву), у якому особа повідомляє, що підозрюваний надав кошти на відшкодування збитків у повному обсязі.

Підставами звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є сам факт примирення та відшкодування збитків та усунення шкоди. Примирення винного з потерпілим слід розуміти як добровільну обопільну згоду на мирне вирішення конфлікту [2, с. 75]. Таке примирення обов'язково повинно бути результатом вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка із сторін була ініціатором та з яких мотивів. Тому слідчий кожен раз повинен перевірити, що згода потерпілого на примирення не була отримана під примусом, внаслідок залякування, погроз з боку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, чи його співучасників. Відповідно таке примирення може мати різні форми. Найчастіше зустрічається проста письмова форма. Потерпілий та підозрюваний складають документ, який підтверджує факт примирення між цими суб'єктами та відшкодування шкоди. У цьому документі повинні міститися дані про осіб, які його склали (прізвище, ім'я, по батькові, адреса проживання тощо), відомості про кримінальне правопорушення, яке вчинила винна особа, умови, які повинен виконати (або вже виконав) підозрюваний з метою відшкодування шкоди, сам факт добровільного примирення, викладений у чіткій формі, підписи та дата складання цього документа. Така заява повинна бути надана слідчому, який матиме можливість перевірити ті відомості, які у ній зазначені,

з'ясувати думку потерпілого та підозрюваного і тільки після цього долучити її до матеріалів кримінального провадження. У подальшому саме така заява буде підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є клопотання підприємства, установи чи організації. Таке клопотання повинно бути прийняте на загальних зборах відповідної юридичної установи, які повинні бути проведені відповідно до чинного трудового законодавства та правил внутрішнього розпорядку. Збори повинні бути проведені за мінімально необхідної кількості працівників, а рішення щодо взяття особи на поруки повинно бути прийняте простою більшістю голосів. У випадку позитивного голосування таке рішення повинно бути оформлене на офіційному бланку підприємства, установи чи організації (якщо є) із зазначенням повної назви юридичної особи, її адреси, суті прийнятого рішення та скріплене печаткою та підписом уповноваженої особи. У подальшому такий документ передається слідчому, який долучає його до матеріалів кримінального провадження. Очевидно, що не має різниці, хто саме з працівників юридичної особи надасть таке клопотання працівнику правоохоронного органу. Проте перш ніж визнати таке клопотання доказом, слідчий має переконатися, що особа, яка може бути звільнена від кримінальної відповідальності, дійсно є працівником відповідного підприємства, установи чи організації. Для цього слідчий може витребувати копію трудової книжки чи витяг наказу про прийняття на роботу, завірені печаткою кадрової служби відповідної юридичної особи, а за її відсутності – печаткою керівника юридичної особи. Лише після того як слідчий отримав усі необхідні документи, він може надсилати кримінальне провадження прокурору для складання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

У випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки слідчий повинен довести, що обстановка навколо кримінального правопорушення або самої особи злочинця змінилася настільки, що вони втратили суспільну небезпеку. Слід зауважити, що деякі автори ставлять під сумнів необхідність збирати докази, які підтверджували б зміну обстановки. Так, А. А. Ейсман зазначає, що дані про відповідну зміну обстановки (чи відсутність змін) не входять до переліку матеріалів провадження у вигляді показань, висновків експертів чи документів. Ці дані враховуються судом шляхом оцінки їх в рамках загальної ситуації. Вони, відповідно, не доказуються у процесуальному розумінні цього поняття [3, с. 102]. З такою думкою погодитися важко. Дійсно, досить часто зміна обстановки підтверджується загальновідомими фактами, які часто мають юридичне значення не тільки для певного кримінального провадження, а й для усієї держави. Проте навіть загальновідомі факти не можна виключати із предмета доказування, оскільки це буде означати, що вони не повинні досліджуватись взагалі. Якщо той чи інший факт має значення для справи, його наявність чи відсутність обов'язково повинні бути доказані [4, с. 98]. У будь-якому випадку усі дані, які підтверджують зміну обстановки, повинні бути встановлені та долучені до матеріалів кримінального провадження. Проаналізувавши та оцінивши ці відомості, слідчий може дійти висновку

про можливість звільнити особу від кримінальної відповідальності.

У випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності слідчий має переконатися, що пройшло достатньо часу з моменту вчинення злочину відповідної тяжкості. У випадку вже відкритого провадження таке звільнення не викликає багато питань. Усі документи, які стосуються відповідного кримінального провадження, знаходяться в рамках одного провадження. Коли перевірені усі наявні документи, працівник правоохоронного органів визначає дату вчинення кримінального правопорушення (навіть приблизно), тяжкість злочину та перевіряє, чи не знаходиться особа у розшуку. Після цього слідчий може передати провадження прокурору для складання останнім клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Таким чином, при складанні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності уповноважена особа в залежності від тих підстав, які зазначені у відповідному положенні КК України, повинен встановити тяжкість злочину, факт його вчинення вперше або з необережності, а також довести наявність щирого каяття, активного сприяння розслідуванню кримінального правопорушення, факт відшкодування шкоди, зміни обстановки правопорушення. Лише повне дослідження цих обставин гарантує винесення законного та обґрунтованого рішення, що в повній мірі забезпечить права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коломеец В. Старые и новые проблемы правоприменения ст. 7 УПК / В. Коломеец // Следователь. – Екатеринбург. – 1999. – № 5. – С. 26–33.
2. Сумачев А. В. Влияние волеизъявления потерпевшего на уголовную ответственность и наказание / А. В. Сумачев // Проблемы уголовной ответственности и наказания в условиях формирования правового государства: сб. науч. тр. – Рязань, 1994. – С. 71–76.
3. Эйсман А. А. Структура и язык описания предмета доказывания / А. А. Эйсман // Вопр. борьбы с преступностью. – М.: Юр. лит., 1973. – № 19. – С. 88–109.
4. Кокорев Л. Д. Уголовный процесс: доказательства и доказывание / Л. Д. Кокорев, Н. П. Кузнецов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. – 334 с.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

7. Про Єдиний реєстр досудових розслідуван: Наказ Генеральної прокуратури України від 17.08.2012 року № 69: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/v0069900-12/>.

8. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова ВСУ від 23.12.2005 № 12: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>.

Torbas O. Circumstances to be proved before drafting a motion on releasing the person from criminal liability.

Criminal proceeding of persons who have committed a crime is a form of implementation of criminal policy of country. Thereby law enforcement authorities protect legal rights of victims, other participants of criminal proceedings or society in general. But sometimes it's better not to punish but to reeducate such offenders. For these purposes Criminal Code of Ukraine provides possibility of releasing the person from criminal liability. But before prosecutor could draft a motion on releasing the person from criminal liability, he must establish some circumstances, which are provided in Criminal Code of Ukraine. Without establishing such circumstances pre-trial investigation will be incomplete, and court can't render legal and reasonable decision.

At this article author notices different amount of circumstances that must be proven in different cases, including gravity of crime, assistance in the exposure of a crime, compensation for the damage person inflicted or other restitution for the damage caused as a result of the crime, reconciliation person who has committed a crime with the victim, expiration of statutes limitation on actions, probation and etc. Also author analyzes proves aimed at establishing such circumstances and shows some examples of them in the article.

It is concluded that in the preparation of the application for exemption from criminal responsibility of the authorized person, depending on the grounds specified in the relevant part of the Criminal Code of Ukraine shall establish the severity of the crime, the fact of having done the first time or negligently, and prove sincere repentance, active facilitate the investigation of criminal offenses, the fact of damages, offenses changing circumstances. Only a complete investigation of the circumstances warrants making legal and reasonable solution that fully ensure the rights, freedoms and legal interests of participants of criminal proceedings.

Keywords: *relief of a person from criminal liability, motion on releasing the person from criminal liability, proof, circumstances.*

Стаття надійшла до редакції журналу 25.08.2015 р.